

מאמר: ז' (1989), 1-2/90
90-91

תוקף ונוכחות

חמוטל בר יוסף
סוד הקסם
על שירת זלדה
הוצאת הקיבוץ המאוחד

זלדה

וניסתה ליצור מעין מיוזג של שירה פרוזאית, פרוזה-שירית, יש טעם מיוחד וקושי מיוחד באיסוף חומרים אלה).

דרך אירגון הספר מצביעה על נוכחות כפולה, הדדית, על השירה במעמד מכובד לא פחות מגופי המחקר: "פמוטות הירושחה" הוא צרוף שירי של זלדה, והוא כותרת פרק, "רקע ביוגרפי", מושג מתוך מושגי הביקורת, יהיה תתי-הכותרת ל"פמוטות הירושחה". תוכנו של הרקע הביוגרפי אצל זלדה קשור הן לצירוף הפמוטות, שגרות דולקים בהם בערבי-שבתות ובערבי-חגים, והן לעמדה השירית, שיסודה חיוב המורשת, המסורת, הירושחה. כך הכותרת השירית מעניקה לנושא המחיר קר בפרק הגדון יותר מאיור דקורטיבי ל"הגדרה".

נוכחות כפולה זו קיימת כמבנה לאורך הספר: "כדי שאצא מעיגול יישותי חקפום" זו כותרת, מתוך שיר של זלדה. "דיוקן הולת כמנשא פואטי" זו תתי-הכותרת, והיא כמושגי הביקורת, יחסיורים שמספרים החושים לנשמותי, יסובב הלב בנתיבו האפל וחוזר לאלוהים – שורות שיריות, אמוטיביות, המשמשות ראשי פרקים. רק תתי-הכותרת תגיש את "הנושא": "סיפור בנקודת מוצא פואטית", "החשקה הדתית בשירת זלדה" שתי הלשונות משמשות זו בצד זו, במונוגרפיה פואטית: השורה השירית ומושגי המחקר. (אני מרפרפת עתה, לשם השוואה, בכמה מונוגרפיות פואטיות על משוררים עבריים, שראו אור בשנים אחרונות, ולא מצאתי כותרות כאלה. כאמור, זו אחת הדרכים בהן מונוגרפיה זו מגישה מחוות למושא המחקר).

בשנת 1967, כאשר הופיע "פנאי", ספרה הראשון של זלדה, היתה המשוררת בת המישים ושלוש. "מאתוריה היו כבר בשלושים וחמש שנים של בתיבה. יצירתי תיה בפרוזה ובשירה התפרסמו, טיפין טיפין, החל משנות הארבעים המוקדמות, בעתונים, בכתבי-עת ובמאספים שונים". חמוטל בר יוסף ממיינת את נושאי המשנה של הספר בפרקים, שחמישה מהם מנסחים את הבחנותיה בפואטיקה הייחודית לזלדה. כגון הפרק על "הספור בנקודת מוצא פואטית", בו "סיפור" הוא מושג משולב המבטא, אצל זלדה, זיקה עמוקה בסולת פוון, למושג "סיפור" בתורת חב"ד ולאגדות העם הרוסיות. על שני אלה גדלה זלדה. בהם עוצב עולם ילדותה, לא כיסודות של סתירה, אלא מתוך הרמוניה.

דוגמה נוספת לייחודה של זלדה בדורה – הפרק המעמיד את התיזה על "הסגנון ההגותי" של זלדה ובו הצגה נרחבת, מנומקת, לקביעה כי סגנונה ההגותי של זלדה הוא אחד מקווי מקוריותה, קו שהיה לא נערך על רקע שירת שנות החמישים והשישים "בהם ידעה ותבונה היו תחומי

פר זה על שירת זלדה ניתן לאפיין כשירה נאה בכלי-ביקורת נאים – המרחיבים דעתו של ארם. רוחביהדעת, המצוי במחקר של חמוטל בר-יוסף, אינו מוגבל ליריעה יסודית בשירת זלדה, אלא שי בו דעת רלוונטית במחקר השירה הסימבוליסטית-הרוסית והקיימת ברקע שירת זלדה ובני דורה) וידעה לא סכמא-טית בתרבות חב"ד, שאיננה מוגשת כ"אסכולה", אלא כעולם רוחני מטוים מאור, אינטימי-אישי, המצוי בדמותו של הרד"ץ, סבה של זלדה, שהשפיע עליה. הריקון הרוחני הזה מצוי בספר שכתב עליו בנו הבכור, דודה של זלדה.

בספר זה השירה מתארכת בסלון-הבית האקרמי. כאן מוצגת השירה של זלדה באהרה ובסבר פנים יפות. "הכירו נא את האורחת הנבחרת שלי" יהיה הטון השליט בפרקי הספר. הוא מציג אותה, מעניק לה נוכחות, באמצעות מיון ומחקר מנמק, באמצעות הגשה נאותה של שירה, כאמץ צעות ראינות עם בני משפחה וידידי נעורים, באמצעות אסוף-עשיר של דברים שכתבה זלדה, מהם שהרפיסה ולא כינסה בספריה, ואף באמצעות כתיבי-יד שלא ראו אור. (הואיל וזלדה הרפיסה שנים רבות לפני שהחלה לכנס את שירה, והואיל

פעילות חשודים: "למחשבה יש מקום כבוד בעולמה של זלדה. זלדה משתמשת במלה 'מחשבה' כמוזן רחב, כבינוני לפעילות הרוחנית בכללה. המחשבה היא המפאשרת לאדם, אמילו בתנאים חיצוניים ירודים ביותר, לבנות בתוך עצמו את ארמונות הרוח, והפעילות הרוחנית היא הבסיס הקיומי של האדם". בפרק זה, לדוגמה, ישנם ששה סעיפי משנה המגישים את הדרך בה מצליחה זלדה לשלב הגיגים והגות בחומרי השיר, יוצרת ממשות למופשט, מגישה חושניות וסמליות גם יחד, תוך "פגיעה בכללי המשחק" של שירת זמנה, בין אם זמנה יתפס כשירת שנות הארבעים, זמן כתיבת השירים, ובין אם זמנה יתפס על רקע התקבלותה בשנות החמישים והשישים.

העולם של שירת זלדה מוצג כאן, בעיקר, תוך מיקוד תשומת-הלב בתוך מפתח-השירה של זלדה. השאלות על מקום זלדה בתוך המפה הכוללת של ספרות זמנה – עולות, אך הן נדונות חלקית. הן עולות גם בשאלת התקבלותה המאוחרת וגם בנושא: "ההשקפה הרתית בשירת זלדה".

לספר המחקר של חמוטל בריוסף יש מהות כפולה, המסבירה, לדעת, את הבחירה. (נוסף על העובדה שזו מונוגרפיה פואטית, שמתבעה היא מתמקרת בשרטוטי המיתאר של המשורר "סולר"). כמשוררת בזכות עצמה גבולות העניין שלה הן "סוד הקסם" וכחוקרת היא מתארת את דרכי המעבדה הספרותית. דומני, כי הנוכחות הכפולה שלה, כמשוררת וכחוקרת, קבעו את המיקוד וההגשים בבדיקת קווים ברקמה הפנימית, על חשבון דיון מחדש במפת הרוחות המשתנים בספרות. דווקא שירת זלדה, שרבים בה קווי ייחוד לא רק בעולמה השירי אלא אף בסוגיות נוספות, מאפשרת להעלות נושאים שמעבר לשירת המשורר הייחודי, הבודד.

כדי לא להסתפק בכללות אביא דוגמה המטרידה אותי חוזר והטרד בשיפוטי הביקורת: האמנם כה ראשונית השאלה אם זלדה, או פוגל, (או אברהם חלפי, בהקשר שונה) חייבים להיבחן כמשוררים שכוחם האקסקלוסיבי בקרבם לפרוודיה של "שירה דיבורית"? האם מפת הרוחות המש-תנים תעמיד את דונאש-בן-לברט כקרוב לרשב"ג או ריה"ל (דונאש-בן-לברט יצר את הפרוודיה של שירת ימי הביניים העברית ואילו רשב"ג וריה"ל "רק" הכתיבו את שיאיה). האמנם המלחמה בין "מרכז המערכת" הספרותית ל"שולים" – באמת – צריכה לשמש אמת-מידה לעניין שמעורר בנו משורר?

דומני, כי בעקיפין, בלי לחדר עמדה, חמוטל משיבה במחקר זה תשובה שלילית לחשיבות המשורר עלימי קנייה-מידה של מקומו בתולדות מהפכות הספרות. בשנות השלושים והארבעים עמדה

השירה העברית כסימן "דור המודרנה", דור שלונסקי ואלתרמן, זלדה, שהחלה אז לכתוב, לא ניסתה להשתלב בכתיבה זו. כלומר – ויתרה על הפרוודיה של הבית "הרוסי-המודרניסטי". האם השיבות ה"יר-תור" בנטייתן הפאטית של זלדה לכתיבה אחרת, לאיחוד ה'סיפור' (כמושג ועמדה חסידית-חב"דית) עם השירה הלירית, או בתוצאה – בקרבתה, בנקודה זו, לדור שירת המדינה? זלדה הנה, כדעבר, אחת האמהות לדור שאחרי הפרוודיה השלונסקי-קאית-אלתרמנית. היש קשר לכך שגם זלדה וגם אסתר ראב יצרו להן שביל פרוודי אחר? באותן שנות "מודרנה"? בשירת שתיהן ישנה תמונתיות "חזקה" (המשתבצת יפה במורנה) ויותר על וירטואוזיות וחרשנות צלילית-לשונית (ויותר שאיננו אפשרי במורנה).

זלדה מצטיירת בעיני כזווית במשולש ייחודי: רחל, אסתר ראב, זלדה. שלוש משוררות שלא הכתיבו מפה, אך נוכחותן קיימת ועומדת אחריהן. שירתן הלירית היא קודם כל שירה לוקאלית, המעמדה גורל אישי בתוך ה"מקום" הארצי-ישראלי. עולמן השירי איננו אפשרי בלי חומרי המקום, עולם ייחודי הנוגע בסנטימנטלי ובמיטבו – איננו נגוע בו, בסנטימנטלי. (אני מתכוונת לכתיבה האישית הישירה, שיש בה 'אני', נושאי בדירות, העדר ילד, געגועים לאהוב, לבעל, למתים, תימטיקה שיש בה נגיעה מסוכנת ברגשני, "עצוב", ב"נוגע ללב", – ושבמיטבה מגישה את נושאה בחכמה רכה – בדרכים שיש בהן עוצמה ונגובה. שלוש משוררות, רחל, אסתר ראב, זלדה, שלא היתה להן זיקה ישירה אל האסכולה השירית בדורן. אולי משום הזיקה העקיפה בהן היו קשורות לפואטיקה של שירת זמנן – בולטת שירתן בייחודה ובנוכחותה?

משוררות של מקום. 'הפנתר' המזוהה עם שירת רחל, 'הקמשונים' וה'תמרה' המזוהים עם שירת אסתר ראב ו'הברמל' היא נראה של זלדה. שלוש משוררות-מקום, כה שונות זו מזו גם בעיצוב ה'מקום' עד כי לרגע נראה קשרן למקום פחות ונחות מזיקתן לזמנן, כלאחת וזמנה הנפשי השונה. בעולמי, כקוראה, הן סמוכות זו לזו. רחל ונופיה (קונפליקט נופיה), בהן היא בורקת את עברה האישי. אסתר ראב ונופיה בהן היא בורקת את עצמה כהווה תמירי וזלדה ונופיה, שדמויותיה שתולות לא רק בכרמל (האי נראה), אלא בנופים של שכנות עירונית: "את מחושיה של שכנתי ואת חניר שמתגולל בחצר" – נוף שהוא מסר לקולות-פנים ומראות-על, מראות-על נאצלים, שולדה מצוירת אותם כקיימים ורחוקים גם יחד, מראות-על שהמסורת הרתית-העברית קוראה להם בשם "ה/מקום".

יאירה גנופ

